

političke stabilnosti (110); treće - Luther zastupa koncepciju podjele politike i religije; on je odustao od srednjovjekovnog zahtjeva ozbiljenja protestantizma a time je omogućio nesagledivo osamostaljenje državne sile (105). Institucionalno slabljenje crkve kod Luthera odgovara jačanju institucije države (107); četvrta je koncepcija pokušala dovesti u sklad religiju i politiku. Ona se ne centrirala ni na državu ali se također ne približava Machiavelliju.

Prikaz idejno-povijesnog razvitka nadopunjava Münkler opisom karakterističnih društvenih promjena. On ukazuje na ekonomsku ekspanziju u 16. stoljeću, na dezintegraciju institucija feudalizma kao i na pokušaje stabilizacije starog društvenog poretka. Ta zadaća na kontinentu dovodi do spoznaje o novoj ulozi države. Münkler razmatra razbijanje srednjovjekovne sinteze faktuma i norme (*ius naturale*) što se pojavilo u praktičnoj situaciji kao podjela političkog realizma i političkog utopizma; analizira nastanak individualizma koji ima duboke korijene u kršćanstvu, ali svoje djelovanje ima i u unutarsvjetskim odnosima, npr. u privredi, te ujedno opisuje depolitizaciju građana koji postaju podanici. Depolitizacija se promatra kao posljedica ekonomskog razvitka (149).

Tek na ovom mjestu počinje Münkler s pravom temom svoje knjige. On tumači državni razlog kao jedan novi pojam političkog (165), te time nastoji potkrijepiti svoju početnu tezu da je državni razlog epohalno specifičan način pojma političkog. On pokazuje kako državni razlog potiskuje ne samo participaciju građana nego, također, samovolju monarha koji će u određenoj mjeri biti podržavljen i podvrgnut državnoj svrsi, što kasnije dolazi do izražaja u poznatom izričaju da je kralj samo prvi sluga države. Državni razlog dovodi, također, do racionalizacije odnosa među državama, što on pokazuje u opisu nastanka diplomacije (212).

Ideja državnog razloga bila je osobito djelotvorna u financijskoj upravi (243), posebno u vojništvu (235). Odustajanje od unutrašnje motivacije vojnika tumači Münkler kao tipičan izraz mišljenja državnog

razloga koji nalazi svoj kraj tek u doba francuske revolucije.

Uopćena tvrdnja da je doba nacionalizma u Evropi počelo kad je državni razlog došao kraju (244) nije lišena nespornosti jer struktura mišljenja državnog razloga nalazi svoju uspješnu primjenu i u nacionalnoj državi. To potvrđuje Münkler ukazivanjem na Harringtona i Spinozu, kod kojih ideja državnog razloga dovodi do pravne države (264, 269) koja u nacionalnoj državi u drugoj polovici 19. stoljeća dobiva priznanje i svoje ozbiljenje (299).

Zasluga Münklera sastoji se u tome što je on u ovoj knjizi temeljito analizirao genezu i oblik kompleksnog pojma državnog razloga. Ovom analizom čitaocu se otvaraju nove perspektive, a osobito mu postaje jasno kako današnje ustavno pravo i političko djelovanje ima svoj korijen u mišljenju državnog razloga.

Zvonko Posavec

Recenzija

Adam Przeworski

Democracy and the Market

Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Knjiga Adama Przeworskog, u svakom je slučaju jedan od najznačajnijih teorijskih predložaka za istraživanja "političkih i ekonomskih reformi u Istočnoj Europi i Latinskoj Americi". Objavljena je u okviru biblioteke "Studies in Rationality and Social Change" koju uređuju Jon Elster i Michael S. McPherson. Biblioteka je u potpunosti posvećena teoriji racionalnog izbora.

Sam Przeworski spominje se u jednom od najnovijih pregleda javnog izbora kao autor koji je mnogo pridonio objašnjenju ponašanja sindikata, radničkih pokreta i socijalističkih partija. Ova se ocjena odnosi na njegove radove o razvoju demokracije, gdje je postavio metodologiju istraživanja, tretirajući "društvene odnose kao sustave izbora dostupne individualnim ili kolektivnim povijesnim akterima, u svakom trenutku povijesti, i jedan za drugim, kao posljedice ranije prihvaćenih strategija nekih političkih snaga. Ponašanje se otud analizira kao strategijska akcija, orijentirana prema ciljevima." (Adam Przeworski, *Capitalism and Social Democracy*, str. 5). U studiji *Democracy and the Market*, metodologija je u osnovi, zadržana, jedino što su demokracija i tržište kao dvije temeljne društvene ustanove postavljene u tranzicijski okvir Istočne Europe i Latinske Amerike. Autor ove knjige ne drži mnogo do normativne privlačnosti ova dva načela ponašanja zato što oni unose moralna vrednovanja koja bitno smanjuju analitičke kapacitete suvremene političke znanosti. Da bi ovom "stao na put", demokraciju i tržište "osuduje" na status sredstva, tj. decentraliziranih društvenih ustanova, unutar kojih se mogu realizirati različiti ciljevi. Ove ustanove moraju rješavati složene probleme neizvjesnosti, a po razini uspješnosti reagiranja na nju, cijeniti ćemo i njihovu valjanost. Uzmemo li u obzir standardne kriterije za određivanje učinkovitosti društvenih ustanova kao što su alokacija, distribucija, stabilizacija i uvećanje vrijednosti, vidjet ćemo da Przeworski drži tržište valjanim alokativnim, ali spornim stabilizacijskim i distributivnim mehanizmom. On je izričkom potvrđeni socijalni demokrat ("vrijednosti političke demokracije i društvene pravde nastavljaju da vode socijaldemokrati kao što sam i sam") koji ni u izmijenjenim uvjetima, ne odbacuje vjeru u državu, bez obzira što je ona po standardnim shvaćanjima sporna alokativna i stabilizacijska institucija. Rješenje nalazi ponovo u standardnom učenju koje glasi da je demokracija dobar distributivni i relativno efikasan mehanizam političkog napretka. ("Najracionalniji i

najhumaniji ekonomski sistem je onaj koji se oslanja na regulirana tržišta za alokaciju resursa i na državu da osigura minimum materijalnog blagostanja za sve", str. 11 - Uvod). Sama je knjiga podijeljena u četiri tematske cjeline: 1. Demokracija; 2. Tranzicija u demokraciju; 3. Kapitalizam i socijalizam; 4. Politička dinamika društvene reforme.

U prvom poglavlju autor nastoji definirati temeljne osobitosti demokracije, uvjetno prihvaćajući Dahlovu definiciju demokratskog političkog sustava kao "natjecanja otvorenog za participiranje" (str. 11.) Bitna je primjedba na ovakvu definiciju u tome što je "naglasak na participaciji neophodan ako netko želi objasniti razvoj demokracije u Zapadnoj Europi, dok je u sadašnjim uvjetima malo vjerojatna otvorena restrikcija političkih prava, pa je, naglasak na takmičenju, dovoljan da objasni tranziciju u demokraciju" (str. 11.) Poslije dugotrajne vladavine strukturalne analize u proučavanju tranzicijskih procesa, dolazi do pune afirmacije tzv. "choice analize". Dok prva inzistira na različitim eksternim relacijama, koje mogu promovirati (ili usporiti) demokratski razvoj (razina ekonomskog razvoja mjerena GNP po glavi stanovnika, stupanj urbanizacije i industrijalizacije, disperzija vlasništva, odsutnost dubokih etničkih i religioznih rascjepa) druga postavlja naglasak na mogućnost izbora.

"Choice analiza" u komparativnoj politici dobiva početni poticaj čuvenim tekstom "Transitions to Democracy" Dankwarta A. Rustowa kao i knjigom A. Lijpharta *Democracy in Plural Societies*. Przeworski je legitimni nastavljatelj ove tradicije, jer inzistira na Rustowljevoj tezi kako je "konflikt lokomotiva promjene", ali i da politika nije samo natjecanje, već iznad svega proces za razrješavanja konflikata među ljudskim grupama. Osnovno pitanje na koje želi odgovoriti je "zašto političke snage koje gube, pristaju na takav ishod, a ne počuju potkopavati demokraciju". Da bi na ovo odgovorio u prvom dijelu autor je sažeto izložio različita shvaćanja demokratske teorije, od onih iz 18. stoljeća, kako "politički proces može biti samo epistemološki, traženje istinske opće

volje" do problematike funkcije društvenog blagostanja, dakle novih ekonomskih teorija demokracije (Buchanan, Arrow, ...). Odgovor nalazi u povezivanju pojma "self-enforcing" sa demokratskim procesom. Pojam dolazi iz teorije igara i vezuje se uz takozvane igre potpune koordinacije. Model polazi od racionalnih aktera, koji drže poželjnim poštivanje određenog dogovora, tako da se on, na stanoviti način provodi sam od sebe. Vidljivo je da za ovaj tip ugovora nije potreban mehanizam prisile. Teorijski gledano, akteri u tranziciji pristaju na demokratske institucije, zato što ove, barem u načelu daju mogućnost nadoknađivanja trenutnih političkih gubitaka u relativno bliskoj budućnosti. Ovakva situacija proizvodi "ravnotežu decentraliziranih strategija svih relevantnih političkih snaga" (str. 26). Problem je što "konsolidirana demokracija" može biti samo jedan od mogućih ishoda sloma autoritarnog režima. Razlog ovome je prisutnost neizvjesnosti koja se "generira sustavom decentraliziranog donošenja odluka u kojem nema načina da se sigurno zna, što drugi misle o meni" (str. 45).

U drugom poglavlju, autor izlaže procese liberalizacije i demokratizacije iz perspektive teorije igara. Liberalizacija je "rezultat interakcije između pukotina u autoritarnom režimu i autonomnih organizacija civilnog društva. Mobilizacija naroda signalizira potencijalnim liberalima mogućnost saveza koji može promijeniti odnos snaga unutar vladajućeg bloka u njihovu korist" (str. 56). Sam proces demokratizacije ima dva aspekta: oslobođenje od autoritarnog i konstituiranje demokratskog režima. Unutar procesa liberalizacije vodi se uglavnom borba mišljenja. Situacija se postupno mijenja tako da se ugrožava monopol moći starog režima. Przeworski smatra da je kritični trenutak prijelaza iz autoritarnog u demokratski režim, prijelaz jednog praga poslije čega nitko ne može intervenirati da promijeni ishod formalnog demokratskog procesa. Proces demokratizacije je po njemu podvrgavanje svih interesa konkurenciji.

U poglavlju "Kapitalizam i socijalizam" izložena je rasprava o mogućnostima socijalizma kao društvenog sustava, kao i osnovne poteškoće kapitalizma. Ovo se poglavlje razlikuje od ostalih, jer premda teorijski fundirano, autor "daje oduška" svojoj socijalističkoj mašti. Tako možemo pročitati da se, iako je "kapitalizam iracionalan, a socijalizam neostvariv", mora pronaći sustav "koji bi uskladio ekonomiju sa kolektivnim preferencijama građana izraženim kroz demokratski proces, bez smanjenja efikasnosti" (str. 133).

Przeworski, u posljednjoj cjelini pod naslovom "Politička dinamika ekonomske reforme", nastoji na osnovu proučavanja ekonomskih reformi u Latinskoj Americi, kako sam kaže "špekulirati o ekonomskim troškovima reformi u Istočnoj Europi". Temeljna je razlika u tome što se u Latinskoj Americi radi o strukturalnim prilagodavanjima, dok je u Istočnoj Europi riječ o prijelazu iz sustava u sustav. Za hrvatske prilike posebno može biti zanimljiva analiza odnosa ključnih aktera u provođenju ekonomske reforme koji su različito opterećeni njezinim troškovima. Vlada, primjerice, može tražiti najširu moguću podršku sindikata, oporbenih partija, ili može nastojati oslabiti ove organizacije i učiniti ih potpuno neučinkovitim. Ovo posljednje dovodi u pitanje i samu demokraciju.

Przeworski je na kraju pesimističan jer na svjetskom tržištu nema mjesta za sve zemlje Istočne Europe, a i sudbina demokracije je sasvim neizvjesna. Pesimizam i ironija, koji probijaju iz ove knjige, ipak su pretjerani, kao i autorov neutemeljeni socijalistički radikalizam. Bez obzira na mjestimična ideološka zastranjenja, ovo je djelo izrazito kvalitetno i zanimljivo pa se stoga može slobodno reći da s nestrpljenjem očekujemo najavljeni hrvatski prijevod.